

Μακεδονικά

Τόμ. 39, Αρ. 1 (2010)

39

Thede Kahl, Για την ταυτότητα των Βλάχων

Αθ. Ε. Καραθανάσης

doi: [10.12681/makedonika.720](https://doi.org/10.12681/makedonika.720)

Copyright © 2015, Αθ. Ε. Καραθανάσης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραθανάσης Α. Ε. (2010). Thede Kahl, Για την ταυτότητα των Βλάχων. *Μακεδονικά*, 39(1), 274-283.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.720>

γία την καλύτερη γνώση της ταραγμένης δεκαετίας 1870-1880, όπου δύο κομποπόλεις του τότε αλύτρωτου Έλληνισμού, τὸ Δεμιρδέσι στὴν Προύσα καὶ ἡ Προσοτσάνη στὴν Δράμα, ἔδιδαν τοὺς δικούς τους ἀγώνες. Ἡ ἱστορία δικαίωσε μόνον τὴν Προσοτσάνη.

Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Thede Kahl, Γιὰ τὴν ταυτότητα τῶν Βλάχων, ἐκδ. ΚΕΜΟ 2, ἐκδ. οἶκος Βιβλιόμα, Ἀθήνα 2009, σελ. 370.

Ὁ συγγραφέας εἶναι βαλκανιολόγος καθηγητὴς ἀνθρωπογεωγραφίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Münster καὶ συγγραφεὺς πολλῶν μελετῶν μὲ θέματα ἀφορῶντα τὰ Βαλκάνια. Τὸ προκειμένο ἔργο γιὰ τὴν ταυτότητα τῶν Βλάχων ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Κέντρο Ἑρευνῶν Μειονοτικῶν Ὁμάδων (Ἀθήνα) καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως προκαλεῖ ἐντύπωση καὶ προβληματισμὸ γιὰτὶ ὁ κ. T. Kahl προτίμησε νὰ ἐκδώσει τὸ ἐνδιαφέρον, κατὰ τὰ ἄλλα, αὐτὸ τὸ βιβλίον του στὸ ἐν λόγω Κέντρο. Οἱ βλαχόφωνοι Ἕλληνες ἀσφαλῶς καὶ δὲν ἔχουν καμμία σχέση μὲ μειονότητα, οὔτε ποτὲ ἐδέχθησαν νὰ τοὺς ἐπιβληθεῖ ἀπὸ ἄλλους αὐτὸς ὁ προσδιορισμὸς. Οὔτε, βεβαίως, καὶ τὴν δέχονται. Ἀπὸ ὅσα γράφει στὸ βιβλίον του ὁ κ. Kahl δίδει τὴν ἐντύπωση, τουλάχιστον στὸν ὑπογραφόμενο, ὅτι οὔτε ὁ ἴδιος δέχεται νὰ ἀποτελοῦν οἱ βλαχόφωνοι Ἕλληνες μειονότητα. Μαχητὴ, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἡ ἀποψὴ του ὅτι οἱ βλαχόφωνοι Ἕλληνες ἔχουν ταυτισθεῖ γιὰ λόγους γεωγραφικούς καὶ πολιτισμικούς μὲ τὸν ὑπόλοιπο Ἕλληνισμὸ, χωρὶς νὰ προσδιορίζει τὸν χρόνον ταυτίσεώς τους. Τὸ πρόβλημα θὰ μπορούσε νὰ τὸ λύσει ὁ κ. Kahl, ἂν ἀνέτρεχε στὸν Ἰωάννη Λυδὸ, στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ποὺ διεπίστωσε τὴν λατινοφωνία πολλῶν Ἑλλήνων, ἰδίως τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων – *καίπερ Ἕλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὄντας, τῆ τῶν Ἰταλῶν φθέγγεσθαι φωνῆ καὶ μάλιστα τοὺς δημοσιεύοντας* (Ἰωάννης Λυδός, *Περὶ ἀρχῶν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας*, βιβλ. ΙΙΙ, 68). Αὐτὸ σημαίνει ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες, ἰδίως τῆς ὑπαίθρου, εἶχαν ἀπωλέσει τὴν γλῶσσα τους, καὶ μιλοῦσαν λατινικὰ ἢ ἦσαν δίγλωσσοι. Καὶ φυσικὰ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες, ἀπομονωμένοι ἰδίως σὲ ὄρεινους ὄγκους, ἀπὸ ὅπου περνοῦσαν τὰ ρωμαϊκὰ στρατεύματα, δὲν ἐξαφανίσθησαν, ἀλλὰ συνέχισαν νὰ ζοῦν ὡς τὶς ἡμέρες μας καὶ εἶναι οἱ βλαχόφωνοι (λατινοφωνοὶ) Ἕλληνες. Αὐτὸ συνέβη, αἰῶνες ἀργότερα, στὴν Μ. Ἀσία, μετὰ τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση βυζαντινῶν περιοχῶν, ὅπου Ῥωμηοί, ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς συγκυρίες, ἀπέβαλαν τὴν γλῶσσα τους καὶ μιλοῦσαν τὴν τουρκικὴ ἢ ἦσαν δίγλωσσοι. Εἶναι οἱ Καραμανλῆδες -Καπλαδόκες.

Ὁ ἀείμνητος καθηγητὴς Ἀπόστολος Βακαλόπουλος ἔγραψε ὅτι στὸν ἐκλατινισμὸ καὶ στὴν διαμόρφωση τῶν βλαχόφωνων Ἑλλήνων τῶν βορείων ἐλληνικῶν περιοχῶν συνέβαλε καὶ ἡ κάθοδος λατινογλωσσῶν πληθυσμῶν κατὰ τὸν 7ο μ.Χ. αἰ. μὲ τὶς ἐπιδρομὲς Σλάβων ἀπὸ τὶς παραδουναβιες χώρες καὶ οἱ ἐπιμεξίεις γηγενῶν μὲ τοὺς ξένους λατινοφώνους, ἀλλὰ καὶ μὲ μετακινήσεις ἄλλων λατινοφώνων Ἑλλήνων πρὸς τὶς ἐν λόγω βόρειες ἐλληνικὲς περιοχάς. Στὰ *Acta* τοῦ Ἁγίου Δημητρίου σημειώνεται αὐτὴ ἡ κάθοδος τῶν ξένων, *ἀποφύγων* κατὰ τὸ σχετικὸ κείμενον, ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Πανονίας, τῆς Δακίας καὶ τῆς Δαρδανίας (Ἄπ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τ. Α΄, *Ἀρχές καὶ διαμόρφωση* του, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 37). Αὐτὰ ἀπὸ τὸν Νέστορα τῆς Ἱστορίας τοῦ Ν. Ἑλληνισμοῦ.

Γιὰ τὴν καταγωγή τῶν Βλάχων, ἐν γένει, ὁ κ. Kahle δὲν πρόσεξε, ἐκτὸς ἂν σκο-

πίμως τὸν ἀποσιωπεί, τὸν Ἑλληνα ἱστορικὸ Κωνσταντῖνο Κούμα (1777-1836), μᾶλλον Ἑλληνοβλάχο τὴν καταγωγή, κοσμογυρισμένο καὶ μὲ πολύχρονη παρουσία στὶς ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, ὅπου πολλὰ μέλη τῆς ἴσας Ἑλληνοβλάχοι, καὶ ὁ ὁποῖος Κούμας ἔγραψε ὅτι ἡ λατινοφωνία τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας προήλθε ἀπὸ τὴν πολύχρονη ἐπιμειξία τους μὲ Ρωμαίους στρατιῶτες, ἑπαρχοὺς καὶ ἄρχοντας, ὅποτε οἱ Ἑλληνες ἔμαθον τὴν γλῶτταν τῶν νικητῶν των καὶ πολλοὶ ἔχασαν τὴν ἰδικήν των ... Οἱ δὲ κάτοικοι χωριῶν καὶ κοιλάδων ἀνέμειξαν τὰς ἐγχωρίους γλώσσας των μὲ τὴν Ρωμαϊκὴν, καὶ οὕτω κατεσκευασαν ἀνάμεικτόν τι παραμόρφωμα διαλέκτου, σωζόμενον ἔτι εἰς πολλὰ μέρη τῆς Μακεδονίας, Ἡπείρου, Θετταλίας καὶ Ἑλλάδος (Κ. Κούμα, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τ. 12, Βιέννη 1832, σσ. 520-521). Καὶ ἕνας, σχεδὸν σύγχρονός μας, ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἄντ. Κεραμοπούλου, στὸ πολύτιμο ἔργο του *Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι*, Ἀθήναι 1939, γράφει ὅτι οἱ Ἑλληνοβλάχοι εἶναι ἐκλατινισμένοι (γλωσσικῶς), οἱ ὅποιοι μετὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς Μακεδονίας στὶς ρωμαϊκὲς λεγεῶνες, τὸ 168 μ. Χ. καὶ καθ' ὅλη τὴν Ρωμαιοκρατία ἐπὶ ἑπτὰ αἰῶνες ὑπηρετώντας τοὺς Ρωμαίους ὡς πανδοχεῖς, ἐπισκευαστὲς ἀρμάτων κλπ., ἀλλὰ καὶ ὡς φρουροὶ τῶν ὀρειῶν διαβάσεων στὶς περιοχὰς τους, ἐκλατινίσθησαν γλωσσικῶς. Ὁ γλωσσικὸς αὐτὸς ἐκλατινισμὸς ἐνισχύθηκε καὶ ἀπὸ ἐπιμειξίαις Ρωμαίων στρατιωτῶν καὶ ἐντοπιῶν. Τοῦτ' αὐτό, ὁ γλωσσικὸς δηλ. ἐκλατινισμὸς, συνέβη καὶ σὲ ἄλλους τόπους, ὅπου ἐπὶ αἰῶνες κυριαρχοῦσαν οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες. Καὶ εἶναι αὐτονόητος ὁ πλῆρης γλωσσικὸς ἐκλατινισμὸς τῶν παραδουναβίων χωρῶν, ὅπου κατέφευγαν συχνὰ οἱ Ἑλληνοβλάχοι, ὡς λατινόφωνοι, κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, ἀναζητώντας καλύτερη τύχη στὶς πλούσιες αὐτὲς χῶρες. Ἐπομένως, ἡ μόνη σχέση τῶν Ἑλληνοβλάχων μὲ τοὺς ἀλλογένης λατινόφωνους αὐτοὺς πληθυσμοὺς ἦταν ἡ γλωσσικὴ συγγένειά τους. Καὶ αὐτὴν τὴν συγγένεια παρεξήγησε ἡ προσεπάθησε, γιὰ λόγους πολιτικῶς, νὰ ἐκμεταλλευθεῖ ἡ ρομανικὴ προπαγάνδα κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. μὲ πρωτοβουλία τῆς λατινίζουσας, λεγομένης, σχολῆς τῆς Τρανσυλβανίας, ποὺ μιλοῦσε γιὰ κοινὴ καταγωγὴ τῶν Ἑλληνοβλάχων μὲ τοὺς λατινόφωνους τῶν παραδουναβίων χωρῶν καὶ περὶ τῆς καθόδου πληθυσμῶν τῶν χωρῶν αὐτῶν πρὸς τὶς βόρειες ἑλληνικὲς περιοχὰς. Ἔτσι ἄρχισε ἡ ρομαντικὴ ρομανικὴ προπαγάνδα προσεταιρισμοῦ τῶν Ἑλληνοβλάχων μὲ τὰ γνωστὰ θλιβερά, γι' αὐτὴν, ἀποτελέσματα. Σημειωτέον ὅτι τὴν οὐτοπία αὐτῆς τῆς προπαγάνδας παρατήρησαν σοφοὶ Ρουμάνοι ἱστορικοὶ καὶ γλωσσολόγοι ἀπὸ τὴν στιγμή τῆς ἐμφανισέως τῆς (I. Coteanu, Gusu Papacostă-Goga, Dumitru Lazarescu Lecanta κ.ά.). Ἀκόμη καὶ τὴν πληροφορία τοῦ Κεκαμμένου, ποὺ ἀνέδειξε ὁ Β. Ρ. Hasdeu, ἀπέρριψαν σοφοὶ Ρουμάνοι ἱστορικοὶ (T. Parahagi, A. Sacerdoteanu, Silviu Dragomir) καὶ στοὺς καιροὺς μας, οἱ καθηγητὲς Cicerone Poghiric καὶ Petre Năsturel. Τὴν αὐτοχθονία τῶν Ἑλληνοβλάχων ὑπεστήριξαν καὶ γνωστοὶ στὴν βιβλιογραφία Ρουμάνοι ἱστορικοὶ ὡς οἱ A. D. Xenopol, V. Parvan, Radu Vulpe, Al. Graur (βλ. περισσότερα στὸ περιεκτικὸ μελέτημα τοῦ κ. Ἀχιλ. Γ. Λαζάρου, *Συμβολὴ τῆς ρομανικῆς ἐπιστήμης στὴν ὀρθὴ λύση τοῦ ζητήματος τῶν Βλάχων Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 2007).

Φρονῶ ὅτι ὁ κ. Τ. Kahl θὰ ἔπρεπε νὰ συζητήσει ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ κ. Α. Λαζάρου, ἀριστοῦ γνώστη καὶ μελετητοῦ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλληνοβλάχων, ἀλλὰ καὶ τῶν Ρουμάνων ἱστορικῶν, γλωσσολόγων ἀρχαιολόγων ποὺ ἔγραψαν κατὰ καιροὺς γιὰ τὸ θέμα ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ. Ἔνας τόσο καλὸς ἐρευνητὴς, ὅπως ἀναμφιβόλως, εἶναι ὁ κ. Kahl, εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς δὲν μνημονεῖ βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς καὶ χρονικογράφους ποὺ δίδουν πειστικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν Ἑλληνοβλάχων (Πλούταρχος, Δίων ὁ Κάσσιος, Προκόπιος,

Άνα Κομνηνή κ.ά.), αλλά και την παλαιότερη και νεώτερη ελληνική βιβλιογραφία, όπως, για παράδειγμα, τις μελέτες του Μιχ. Χρυσόχοου, *Βλάχοι και Κουτσοβλάχοι*, Αθήνα 1909, του Τηλ. Κατσουγιάννη, *Περί τών Βλάχων τών ἑλληνικῶν χωρῶν*, τ. Α', *Συμβολή εἰς τὴν ἔρευνα περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Κουτσοβλάχων*, τ. Β', *Ἐκ τοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορίας τῶν Κουτσοβλάχων ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, ἐκδ. Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1964, 1966, τοῦ Κ. Νικολαΐδη, *Ἐτιμολογικὸν Λεξικὸν τῆς Κουτσοβλαχικῆς γλώσσης*, Αθήνα 1909, σ. κγ', ὅπου ἀπὸ τῆς 6.657 καταγραφόμενες λέξεις οἱ 3.460 εἶναι ἑλληνικῆς προελεύσεως, τοῦ Ν. Μέρτζου, *Ἀρμάνοι, Οἱ Βλάχοι*, ἐκδ. Ρέκος, Θεσσαλονίκη 2001, τοῦ Ἀντ. Μ. Κολτσίδα, *Οἱ Κουτσοβλάχοι, Ἐθνολογικὴ καὶ λαογραφικὴ μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1976.

Καὶ μὲ ὅλα τούτα τὰ ὀλίγα δὲν μποροῦμε νὰ συμφωνήσουμε μὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ γραφόμενα τοῦ κ. Kahl. Δὲν συμφωνοῦμε ὅτι ἡ γλωσσολογικὴ συγγένεια σημαίνει καὶ κοινὴ ἀπώτερη καταγωγὴ τῶν λατινοφῶνων (σ. 10), ὅτι κοινὴ ἀφετηρία εἶναι οἱ ὄρεινες περιοχὲς τῆς σημερινῆς νότιας Σερβίας (σ. 19), ὅτι οἱ ἔθνικοι ἀνταγωνισμοὶ ποῦ δημιουργοῦσαν τὸ λεγόμενο «κουτσοβλαχικὸ» ἦσαν κρίσιμοι γιὰ τὴν ἔκφραση τῆς ταυτότητας τῶν Ἀρμάνων. Φαντάζομαι ὅτι ἐδῶ ὁ κ. Kahl ἔννοεῖ ὅτι οἱ ἀνταγωνισμοὶ αὐτοὶ σφυρηλάτησαν τὴν ἑλληνικὴ συνείδηση τῶν βλαχοφῶνων Ἑλλήνων ποῦ μόνοι τους ἀντέδρασαν στὴν πίεση τῆς ξένης προπαγάνδας χωρὶς τὴν βοήθεια τοῦ ἀδυναμοῦ, τότε, νεοελληνικοῦ κράτους καὶ σὲ περίοδο, ἀκόμη Ὀθωμανοκρατίας, στὴν Μακεδονία, τὴν Θεσσαλία, τὴν Ἠπειρο, ὅπου ἐστίασε τὴν δυναμικὴ τῆς ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα. Καὶ ἀσφαλῶς γνωρίζει καλῶς ὁ κ. Kahl ὑπὸ ποιὲς συνθήκες ἢ Ὑψηλὴ Πύλη «ἀναγνώρισε» ὡς ξεχωριστὸ μιλlett τοὺς Βλάχους τὸ 1905 καὶ κυρίως τὴν αὐθόρμητὴ ἀντίδραση τῶν βλαχοφῶνων Ἑλλήνων. Καὶ δὲν ἦσαν οὔτε ἡ Αθήνα οὔτε τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ποῦ ὀργάνωσε αὐτὴ τὴν ἀντίδραση. Καὶ οὔτε οἱ παράγοντες αὐτοὶ, οὔτε τὸ κύρος τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ὀδήγησαν τοὺς βλαχοφῶνους Ἑλληνες στὴν «ἔκφραση ἑλληνικῶν τύπων αὐτοπροορισμοῦ», (πρβλ. καὶ σ. 25) γιὰ τὸν ἀπλὸ λόγο ὅτι γιὰ τοὺς πληθυσμοὺς αὐτοὺς τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου ἦταν θέμα ἔκφρασεως συλλογικῆς συνειδήσεως. Ὅσο γιὰ τὸν διαχωρισμὸ τῶν βλαχοφῶνων Ἑλλήνων σὲ ρουμανίζοντες καὶ γραικομάνους, γιὰ τὸν ὁποῖο γράφει ὁ κ. Kahl (σ. 22), θὰ γνωρίζει ὅτι ἡ πρώτη κατηγορία, τῶν ρουμανιζόντων, ἀριθμοῦσε ἀσήμαντο ἀριθμὸ ὁπαδῶν ποῦ πέρασε στὴν ρουμανικὴ προπαγάνδα εἴτε ἀπὸ ἀγνοία εἴτε ἀπὸ τὴν ἐλπίδα προσωπικῶν συμφερόντων. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει, γιὰ τὴν πρώτη αὐτὴν κατηγορία, μὲ τὶς δραστηριότητες ποῦ ἀναπτύσσουν μὲ μηδαμινὰ ἀποτελέσματα κύκλοι τῆς ἀρμανικῆς διασπορᾶς μετὰ τὴν λήξῃ τοῦ Β' Μεγάλου Πολέμου, ὅπως ὀρθῶς γράφει ὁ κ. Kahl (σ. 25) ὅτι δὲν εἶναι χρήσιμο νὰ μιλοῦμε γιὰ ἔθνικὴ κίνηση Ἀρμάνων στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ. παρὰ γιὰ αὐτόνομη ἔκφραση ὀρισμένων ἀρμανικῶν κύκλων. Καὶ ἀδικεῖ ἀνιστορητικῶς ὁ κ. Kahl τοὺς βλαχοφῶνους Ἑλληνες ὅταν γράφει (σ. 23) ὅτι Ἑλληνες συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς μας «διατυμπανίζουν μίαν δῆθεν παμπάλαια ἑλληνικὴ συνείδηση μεταξὺ τῶν Ἀρμάνων» καὶ ἔννοεῖ τὸν εὐπατριδὴ Ἑλληνα πολιτικὸ, βλαχοφῶνο Ἑλληνα τοῦ Μετσόβου, Εὐάγγελο Ἀβέρωφ-Τοσίττα. Επιλεκτικῶς καὶ ἐδῶ δὲν συζητεῖ τὰ γραφόμενα τοῦ Ἀβέρωφ στὸ βιβλίο του γιὰ τὸ *Κουτσοβλαχικὸ Ζήτημα* (Τρίκαλα 1992) γιὰ τοὺς συμπατριῶτές του καὶ τὴν ἑλληνικὴ συνείδησή τους. Ἀπὸ ἓνα σοβαρὸ ἔρευνητῆ, ὅπως εἶναι ὁ κ. Kahl, θὰ περιέμενε κανεὶς νὰ ἀξιολογήσει τὸ βιβλίο τοῦ Ἀβέρωφ ἢ τουλάχιστον, νὰ τὸ σχολιάσει ἀποφεύγοντας τὸ «διατυμπανίζουν» καὶ τὴν δῆθεν παμπάλαια ἑλληνικὴ συνείδηση τῶν Ἀρμάνων – ἔννοεῖται τῶν βλαχοφῶνων Ἑλλήνων. Καὶ νομίζουμε ὅτι εἶναι ὑποτιμητικὸ νὰ γράφεται γιὰ

τους βλαχόφωνους Έλληνες ότι ήταν γεννημένοι να αφομοιώνονται και χάρα η αὐτὴν τὴν ιδιότητά τους να ἀποκτήσουν οικονομική εὐφροσύνη καὶ πολιτική ἐπιρροή στὶς χώρες ποὺ ἐγκατεστάθησαν (σ. 24) Ἐὰν γνωρίζει, ὁπωσδήποτε, ὁ κ. Kahl, ὡς γεντροσευρωπαῖος, ὅτι οἱ βλαχόφωνοι Έλληνες ἐπεβλήθησαν καὶ πρόκοψαν στὶς χώρες ποὺ ἐγκατεστάθησαν, ἀπολαμβάναν σεβασμῶ καὶ ἐκτιμῆσεως, γι' αὐτὸ καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ξένων ὅτι εἶναι «θεοσεβῆς ὡς Έλλην», «ἀξιαγάπητος καὶ λογικὸς ὡς Έλλην» καὶ ἐννοοῦσε Έλληνες καὶ βλαχόφωνους Έλληνες (Popovic, ὁ *Cincărima*, Beograd 1937, σ. 165 βλ. καὶ παρακάτω). Κάμνει λάθος ὁ κ. Kahl (σ. 26) ὅτι ὁ ὄρος Έλλην, στὶς ξένες χώρες ποὺ δραστηριοποιούνταν, συμπεριελάμβανε ολαβομακεδόνες, Βουλγάρους, Ἀλβανούς. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι τὰ καταστατικά τῶν κλειστῶν ἐλληνικῶν ἐμπορικῶν κομπανιῶν τοῦ Βρασον καὶ τοῦ Sibiu, ποὺ μέλη τοὺς ἦσαν πολλοὶ βλαχόφωνοι Έλληνες, ποὺ ἀπέκλειαν τοὺς μὴ Έλληνες ἀπὸ τοὺς κόλπους τους. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ στὶς ἄλλες, πολυάριθμες ἐλληνικὲς κοινότητες τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν (βλ. πρόχειρα Βικ. Κουρελάρου, *Οἱ ἐκκλησίες τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων τῆς Ρουμανίας τὸν 19 αἰ.*, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2008).

Καὶ εἶναι ὑπερβολὴ ὅταν ὁ κ. Kahl γράφει (σ. 26) ἢ δέχεται ἀκριτῶς, ἀτόψεις ἄλλων, ὅτι Έλληνες λόγιοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ βλαχόφωνοι, ὡς ὁ Κ. Κούμας ἢ ὁ Ν. Τζετζούλης, «ὑπέσκαπταν (sic) συνειδητὰ τὸ κύρος τῆς ἁρμονικῆς καὶ ἐνθάρρυναν τὴν χρῆση τῆς ἐλληνικῆς ὡς γλώσσας τῆς θρησκείας κ.λπ.». Φθάνει, ἀκόμη, νὰ γράφει ὅτι ἀκόμη καὶ στὴν ἁρμανικὴ Μοσχοπόλη ἰδρύθηκε, ἐπὶ τούτου, γιὰ τὴν ὑπονόμευση τῆς ἁρμανικῆς, ἡ Νέα Ἀκαδημία! Ὑπενθυμίζεται, ὠστόσο, ἡ ἐλληνικὴ συνείδηση τῶν Μοσχοπολιτῶν, ὅπως γιὰ παράδειγμα τοῦ Ἰωάννη Χαλκεία, ἐπιφανοῦς Μοσχοπολίτη λογίου τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰ. ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ., ποὺ προσερχόμενος γιὰ ἐγγραφή στὸ Παπικὸ Κολλέγιο τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Ρώμης, δηλώνει Έλλην.

Αὐτὸ καὶ μόνον τὸ παράδειγμα ἐκφράσεως ἐλληνικῆς συνειδήσεως βλαχόφωνου Έλληνος ἀρκεῖ νὰ ἀνατρέψει τὸ γραφόμενον ἀπὸ τὸν κ. Kahl ὅτι «μάταια θὰ ἀναζητήσουμε κάποια ἐλληνικὴ, ρουμανικὴ ἢ ἄλλη ταυτότητα με ἐθνικοὺς ὄρους» (σ. 23). Τὰ παραδείγματα μποροῦν νὰ πολλαπλασιασθοῦν, ὅπως αὐτὸ τοῦ Μοσχοπολίτη Κωνσταντίνου Χ' Γεωργίου Τζεχάνη τοῦ Μακεδόνα, ποὺ σὲ βιβλίον του ποὺ τύπωσε στὴν Χάλλη τὸ 1770 με τίτλο *Ἐγχειρίδιον Ἀριθμητικὸν* γράφει ὅτι τὸ ἔγραψε γιὰ τοὺς Έλληνες συμπατριῶτές του καὶ ἀκόμη αὐτὸ ποὺ γράφει ὁ ἐκδότης του ὅτι τυπογράφοι τῆς Χάλλης βλέπουν ὅτι, με τὶς ποικίλες ἐκδόσεις τους, βοηθοὺν τὴν Ἑλλάδα ποὺ ξήτησε ἀπὸ ἐκείνον τὸν βαθὴν ἴπνον τῆς ἀπαιδευσίας. Πληθωρικὴ ἦταν καὶ ἡ συμμετοχὴ τῶν Μοσχοπολιτῶν ἐμπόρων στὶς ποικίλες ἐκδόσεις Ἑλλήνων συγγραφέων τῶν τεσσάρων, πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, δεκαετιῶν, (βλ. τὴν μελέτη μου «Προσωπογραφικὰ Μοσχοπολιτῶν 18ος-19ος αἰ.» στὸν Τόμο *Διεθνῆς Συμπόσιον, Μοσχοπόλις*, ἐκδ. Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη).

Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ γιὰ τοὺς ἀδελφοὺς Δάρβαρη, ἀπὸ τὴν Βλαχοκλεισουρά, καὶ τὰ ἔργα τους ποὺ ὀρθῶς γράφει ὁ κ. Kahl «σημάδεψαν τὴν συγκρότηση τῆς ἐθνικῆς (ἐλληνικῆς προσθέτομε ἐμεῖς) ταυτότητος τῶν Ἀρμάνων». Ἐννοεῖται, βεβαίως, ὅτι αὐτὴ ἡ συγκρότηση τῆς νεοελληνικῆς ταυτότητος ἐπῆλθε με τὴν ἴδια μακρὰ διαδικασία ποὺ συγκροτήθηκε συνειδητῶς καὶ στοὺς λοιποὺς ἐλληνικοὺς πληθυσμοὺς ἀπὸ τὴν ἐπόμενη τῆς Ἀλώσεως, ὅπως προέβλεψε ἀμέσως μετὰ ἀπὸ αὐτὴν ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης.

Καὶ ἀφοῦ ὁ Kahl γράφει γιὰ λογίους ἁρμανικῆς καταγωγῆς ποὺ σπούδασαν σὲ ἰταλικά πανεπιστήμια (σ. 29), σημειώνουμε ὅτι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν, καὶ εἴμαστε στὸν

16ο και 17ο αί., έγραψε για άρμανική καταγωγή άλλα όλοι αυτοί σημείωναν την έλληνική, όπως π.χ. ό προαναφερθείς Ιωάννης Χαλκείας, ό ίδρυτής του Κωττουνείου Κολλεγίου στην Πάδοβα, Ιωάννης Κωττούνης (άν ήταν βεβαίως άρμανικής καταγωγής), που έγραφαν, όπως και άργότερα τον 18ο αί. οι Μοσχοπολίτες άρμάνοι, για την έλληνική καταγωγή τους. Τό ίδιο και οι Μοσχοπολίτες ή Γιαννιώτες βλαχόφωνοι έμποροι της Βενετίας, μέλη της Έλληνικής Αδελφότητας Βενετίας, που ήσαν δραστήρια μέλη της εκεί *nazione greca*. Στα πολύτιμα, και έκδοθέντα έγγραφα, των Κρατικών Αρχείων Βενετίας και του Έλληνικού Ίνστιτούτου Βενετίας, ούδαμου ύπάρχει άναφορά ιδιαίτερης άρμανικής καταγωγής, παρά την κάποια προσπάθεια οικειοποιήσεώς τους από Ρουμάνους ιστορικούς (V. Parahagi, κ.ά.).

Ό κ. Kahl (σ. 31) μάς υπενθυμίζει την πληθωρική ίδρυση ρουμανικών σχολείων σε έλληνοβλαχικές κοινότητες που έξυπηρετούσαν τους σκοπούς της ρουμανικής προπαγάνδας και μόνον, τα όποια οι βλαχόφωνοι "Έλληνες άντιμετώπισαν με άδιαφορία και περιφρόνηση, άφοϋ ή προπαγάνδα σκοπούσε σε άναγνώριση ρουμανικής μειονότητας στην Ελλάδα. Και φυσικά άτόνησε, όπως όρθως σημειώνει ό κ. Kahl (σ. 34). Και όρθως σημειώνει ό κ. Kahl ότι κατά τον Μακεδονικό Άγώνα ύπήρξαν περιπτώσεις βλαχικών συμμοριών που άγωνίστηκαν στο πλευρό των Βουλγάρων κομιτατζήδων' πρόκειται, άσφαλώς, για όλίγιστους άργυρώνητους με πρόδηλη άπουσία έθνικής ταυτότητας. Και πάλιν όρθως σημειώνει ό κ. Kahl (σ. 35 και έξης) την παταγώδη άποτυχία των Μαργαρίτη και Άλκιβιάδη Διαμαντή που κυριολεκτικώς άποτέμφθηκαν ως προδότες από τους βλαχόφωνους "Έλληνες. Ό κ. Kahl σημειώνει, όσαύτως, ότι οι βλαχόφωνοι "Έλληνες τείνουν να ύπερκεράσουν τον πατριωτισμό των άλλων έλληνικών ομάδων (σ. 40) που όπωσδήποτε δεν είναι ρητορικός, άλλα συνειδητός. Τον πατριωτισμό, άλλωστε, έξεδήλωσαν ήδη από τα τέλη του 19ου αί. βλαχόφωνοι έθνικοί εϋεργέτες.

"Όσο για τους ρουμανίζοντες βλαχόφωνους "Έλληνες που ζοϋν σήμερα στην Ρουμανία, άπόγονοι παλαιών βλαχόφωνων "Έλλήνων ρουμανίζόντων, του τέλους του 19ου αί. ως τον Μεσοπόλεμο, αυτοί άυτονοήτως είναι συνδεδεμένοι με τους Ρουμάνους άλλα καιτοι έφυγαν από την Ελλάδα ως «Ρουμάνοι», σήμερα ύποδηλώνονται ως βλάχοι, όχι, όμως, "Έλληνες. Δεν λείπουν, όμως, και περιπτώσεις έκπροσώπων τους της σύγχρονης γενιάς που άποκηρύσσουν την ιδεολογία των προγόνων τους και έκφράζουν την έλληνική συνείδησή τους, όπως διεπίστωσε ό ύπογραφόμενος σε κατ' ιδίαν με αυτούς συζητήσεις από την δεκαετία του '70. Στην ένότητα οι «Βλάχοι - Βλάχοι» ό κ. Kahl γράφει (σσ. 42-45) ότι, συνομιλώντας με Άρμάνους (της περιοχής Κορυτσάς) της Άλβανίας, διεπίστωσε ότι μεγάλος άριθμός τους θεωρεί ότι είναι ξεχωριστός λαός. Άλλα τό αντίθετο διεπίστωσε ό ύπογραφόμενος ότι δηλαδή πολλοί έξ αυτών θεωρούν τους έαυτούς τους "Έλληνες. Δυστυχώς, μετά την πώση του κομμουνισμού στην Άλβανία ρουμανικά έθνικιστικά σωματεία δραστηριοποιήθηκαν στην περιοχή Κορυτσάς προσηλυτίζοντας νεαρούς βλαχόφωνους με χορήγηση ύποτροφιών ή σπουδές στην Ρουμανία. Η άποτυχία τους στις βλαχόφωνες περιοχές της Ελλάδος τον 19ο αί. και στις άρχές του 20ού αί. δεν τους έγινε μάθημα. Και όρθως γράφει (σ. 48) ό κ. Kahl ότι οι βλαχόφωνοι "Έλληνες στηρίζουν τό ελληνικό κόμμα των Άνθρωπίνων Δικαιωμάτων, την παλαιά «Ομόνοια»' είναι, ως εκ τούτου, πασιφανές ότι σ' αυτό τους όδηγεί ή έλληνική συνείδησή τους. Γι' αυτό, τό 2010, επανεξέλεξαν Πρόεδρο του Κόμματος τον "Έλληνοβλαχο Ντοϋλε. Και φυσικά δεν λείπει ή έσχατη μειοψηφία, μετρούμενη στα δάκτυλα της μίας παλάμης, άργυρώνητων "Έλλήνων σε όρισμένα μέρη της έλληνικής επικράτειας που ύπαινίσσονται

ξεχωριστή εθνική συνείδηση. Ο κ. Kahl διαπίστωσε άσφαλώς ότι αυτοί κινούνται από προσωπικά συμφέροντα και όχι από συνειδητή επιλογή¹ άλλωστε, είναι γνωστοί και δακτυλοδεικτούμενοι και περιφρονημένοι από τους βλαχόφωνους Έλληνες. Για την απόφαση αριθμ. 1333 του Συμβουλίου της Ευρώπης (1997, 1998) για τον χαρακτηρισμό της άρμανικής ως μειονοτικής γλώσσας, θα γνωρίζει ο κ. Kahl τί έννοούν στην Ευρώπη μειονοτικές και ολιγώτερον όμιλούμενες γλώσσες. Καί θα γνωρίζει ότι στην δημοκρατική Ελλάδα οί βλαχόφωνοι Έλληνες χρησιμοποιούν έλεύθερα την γλώσσα τους, όπως οί Πόντιοι, οί Καραμανλήδες, οί Κύπριοι την ιδική τους διάλεκτο. Καί δέν πρόκειται για γλώσσες εθνικών μειονοτήτων.

Τίς σσ. 49-50 ό κ. Kahl άφιερώνει στην παρουσία των Άρμάνων στην ΠΓΔΜ (FYROM) και άπαριθμεί βλάχικες όργανώσεις και σωματεία με φιλορουμανικό ή καθαρώς «άρμανικό» προσανατολισμό. Δέν πρόσεξε, όσοσδήποτε, ότι πολλά από τά σωματεία αυτά λειτουργούσαν και επί καθεστώτος Τίτο στην ένωμένη Γιουγκοσλαβία, καθώς ένίσχυαν την προπαγάνδα του Τίτο σε βάρος της Ελλάδος. Καί όρθως σημειώνει (σ. 50) για τους βλαχόφωνους Έλληνες της Πελαγονίας που παρέμειναν πιστοί στην Έλληνική εθνική ιδέα, όπως έγραψε ό καθηγητής Κ. Α. Βαβούσος, *Ή συμβολή του Έλληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη 1956 και πρόσφατα ή Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Το Κρούσσοβο, πέρα από την ιστορία και τη μνήμη (1845-1903)*, έκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2004. Μόνο που δέν είναι άπομεινάκια, όπως γράφει, αλλά άρκετά μεγάλος άριθμός, που ένγκαταλείφθηκαν, κυριολεκτικώς, στην τύχη του από τό ελληνικό κράτος μετά την συνθήκη τό Βουκουρεστίου τό 1913. Άλλά οί βλαχόφωνοι Έλληνες άνεθέσθησαν μετά την πτώση του κομμουνισμού στην Γιουγκοσλαβία τό 1990-1991, άλλ' έντιξαν την έκφραση της συνειδήσεώς τους από την εκεί κρατική τρομοκρατία και τίς παράνομες διώξεις των έπιφανών Βλάχων. Καί είναι βέβαιο ότι ό κ. Kahl, καθώς γνώστης της περιοχής, θα έχει πληροφορηθεί για την λειτουργία ελληνικών σχολείων υπό τύπον φροντιστηρίων στην Πελαγονία με δαπάνες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

Για τους Άρμάνους της Σερβίας θα γνωρίζει ό κ. Kahl τους έκσερβισμένους βλαχόφωνους Έλληνες μεταξύ των οποίων και ό D. Ρορονιό, ό συγγράφας τό κλασσικό έργο *O Cinčarima* 1937, και τίς περιπτώσεις, όσες βέβαια του ήσαν γνωστές, που καταγράφει ό άείμνηστος Γ. Μόδης, βλαχόφωνος Έλληνας πολιτικός από τό Μοναστήρι της Πελαγονίας (Γ. Μόδης, *Ό Μακεδονικός Άγών και ή Νεώτερη Μακεδονική Ίστορία*, Θεσσαλονίκη ²2007, ¹1967, σσ. 56-63).

Όσο για τους Άρμάνους στην Ρουμανία και στην Διασπορά, άλλοι από αυτούς, ολιγάριθμοι όπωσδήποτε, είναι άπόγονοι παραπλανηθέντων βλαχοφώνων Έλλήνων που ένγκαταστάθησαν στίς παραδουνάβιες χώρες από τά μέσα του 19ου αϊ. ως τον Μεσοπόλεμο και άναζητούν άκόμη την ταυτότητά τους. Ό κ. Kahl γράφει (σ. 54) επί του προκειμένου, ότι διχογνωμοούν: ξεχωριστό έθνος ή όμογενείς των Ρουμάνων; ή έχοντες συνείδηση άπώτερης ελληνικής καταγωγής προσθέτουμε έμεις. Στην ένότητα 1.6. Quo vadis βλάχικη μειονότητα, ό κ. Kahl (σ. 58 κ.έξ.) όρθως διαπιστώνει την ελληνική ταυτότητα των βλαχοφώνων Έλλήνων άκόμη και της νότιας Άλβανίας, της Β. Ήπειρου δηλ. φθάνει μάλιστα να γράψει για «φιελληνική τάση» βλαχοφώνων της ΝΑ Ευρώπης – έννοει, προφανώς, την κρυμμένη, για εύνόητους λόγους ελληνική ταυτότητα των βλαχοφώνων Έλλήνων της ΠΓΔΜ (FYROM). Καί είναι, όσαύτως, όρθη ή διαπίστωσή του «ότι οί περισσότεροι Έλληνες βλάχοι καλλιεργούν την άποστροφή σε ό,τι δέν προέρχεται από την Ελλάδα» (σ. 60). Είναι τό ζήτημα συνειδήσεως για τό όποιο κάμναμε λόγο όλίγο παραπάνω.

Ο κ. Kahl, γράφοντας για την *Πρωτοπειρία* του Θεοδώρου Καβαλλιώτη, Ένετία 1770, ισχυρίζεται ότι στόχευε στην διάδοση της ελληνικής γλώσσας ύπνοώντας, προφανώς, την ύπνονευση της λαλουμένης άρμανικής παρακάτω, όμως, σημειώνει ότι τὸ έργο αὐτὸ έγγραφη «ἐπ' ὠφελεία τῶν Ἑλλήνων» (σ. 75-76). Τὸ ἴδιο ισχύει καὶ γιὰ τὴν *Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία* τοῦ Δανιὴλ Μοσχολοίτη, 1802, ποῦ ἦταν καὶ δάσκαλος στὴν Νέα Ἀκαδημία τῆς Μοσχολόεως, ποῦ σκοποῦσε, ὅπως καὶ ὁ κ. Kahl δηλώνει (σ. 84), στὴν διάδοση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Καὶ ὅπως ὁποῦτε εἶναι ὀρθὸν ὅτι τὰ ἔργα τῶν Κων. Οὐκούτα, 1797, Γ. Ρόζια, 1808 καὶ 1809, ὁ Κώδικας τῶν ἀδελφῶν Δαμιωνίου, ἀρχὲς 19ου αἰ. καὶ ἡ Γραμματικὴ τοῦ Μιχαὴλ Μπιοιάτση, 1813 ἐγράφησαν μὲ τοὺς συγγραφεῖς ἔχοντες συνειδησὴ τῆς ἀρμανικῆς καταγωγῆς τους. Ἀλλὰ νὰ μὴν λημονεῖται ὅτι ἀρκετὲς δεκαετίες ἀργότερα Πόντιοι καὶ Καππαδόκες λόγιοι συνθέτουν γραμματικές, λεξικά κτλ. γιὰ τὴν διάλεκτο καὶ τὴν γλώσσα τους. Αὐτὸ σημαίνει, κατὰ τὴν ἀποψή μας, ἔκφραση ἀγάπης πρὸς τὴν ἰδιαίτερη γλώσσα τους καὶ ὄχι ἀπαραιτήτως ἔκφραση ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ ταυτότητος. Καὶ ἴσως εἶναι αὐθαίρετη ἡ διαπίστωση τοῦ κ. Kahl (σ. 102) ὅτι στὴν Μοσχολόη δημιουργήθηκαν οἱ προϋποθέσεις συγκροτήσεως κοινῆς γραπτῆς ἀρμανικῆς. Πόθεν τεμαίρεται αὐτό, ἄγνωστο.

Στὴν τέταρτη ἐνόητα τοῦ βιβλίου του γιὰ τὸν Gustav Weigand (σ. 129-147), ὁ κ. Kahl συζητεῖ περισσότερο μὲ τὰ Προλεγόμενα ποῦ ἔγραψε ὁ κ. Ἀχ. Λαζάρου σχολιάζοντας τὸ βιβλίο Οἱ Ἀρωμοῦνοι (*Die Aromunen*, Λειψία 1895). Πρόκειται γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἔκδοση σὲ μετάφραση τοῦ ἰδίου τοῦ κ. Kahl, ἐκδ. Κυριακίδη σὲ συνεργασία μὲ τὸν Φ.Ι.Α.Ο.Σ. τῶν Τρικάλων, Θεσσαλονίκη 2001. Δὲν θὰ εἰσέλθω στὴν συζήτηση τῶν δύο ἀνδρῶν, τῶν κ.κ. Ἀχ. Λαζάρου καὶ Th. Kahl, καλώντας τὸν ἀναγνώστη νὰ ἀντιπαραβάλλει τὶς ἀπόψεις τους. Θὰ σημειῶσω, ὅμως, μὲ τὴν εὐκαιρία, τὴν σπουδαιότητα τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀχ. Λαζάρου *Ἡ Ἀρωμονικὴ καὶ αἱ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς. Βλάχοι. Ἱστορικὴ φιλολογικὴ μελέτη*, Ἀθήνα 1986 καὶ τὴν ἔκδοσή του στὴν γαλλικὴ *L'Aroumain et ses rapports avec le grec*, Θεσσαλονίκη 1986. Ὁ τίτλος καὶ μόνον τὰ λέει ὅλα, ὅπως καὶ τὸ βιβλίο τοῦ καθηγ. Ἀντωνίου Μπουσμπούκη, *Πρωτοαρχαιοελληνικὲς λέξεις κοινὲς στὸν Ὀμηρὸ καὶ τὰ βλάχικα*.

Στὴν ἐνόητα Ἀρμάνοι τῆς Ἑλλάδας καὶ νεοελληνικὴ ταυτότητα ὁ κ. Kahl φαίνεται νὰ συμφωνεῖ μὲ τὴν πραγματικότητα ὅτι οἱ βλαχοφῶνοι τῆς Ἑλλάδας ἔχουν τὴν αὐτοσυνειδησία τῶν Βλάχων ὡς κομματιοῦ τοῦ νεοελληνικοῦ ἔθνους (σ. 152 καὶ 153), ἀλλὰ παρακάτω θεωρεῖ ὅτι ἡ συνειδησή τους αὐτὴ δὲν προϋποθέτει καὶ ἑλληνικὴ ἐθνοτικὴ καταγωγὴ (σ. 153). Λημονεῖ τὴν πραγματικότητα: ὅτι ἡ μόνη διαφοροποίηση τῶν βλαχοφῶνων Ἑλλήνων ἀπὸ τὸ λοιπὸ τμήμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ὁ γλωσσικὸς ἐκλατινισμὸς καὶ μόνον. Καὶ εἶναι ἄδικος, καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ πράγματα ὅπως ὁποῦτε, ὅταν γράφει ὅτι σὲ ὀρισμένα βλαχοχώρια τῆς Πίνδου, στὴν περιοχὴ τῆς Ἐδεσσας ὑπάρχει μία μικρὴ καὶ φθίνουσα ἀρμανικὴ μειονότητα. Ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ κ. Kahl, ὁμολογεῖ παραπάνω ὅτι μόνον μεμονωμένα ἄτομα, δακτυλοδεικτούμενα, ἔχουν, γιὰ τοὺς δικούς τους λόγους μία τέτοια, μηδαμικὴ κατὰ πάντα, τάση.

Θὰ πρόσεξε, ἀσφαλῶς, τὴν ὑπερηφάνια τῆς Κλεισουριώτισσας κ. Μαρίας Κ. ὅτι εἶναι Βλάχα μὰ πάνω ἀπὸ ὅλα Ἑλληνίδα! σημειῶνει, ὡστόσο, τὴν στενοχώρια τῆς ὅτι ἡ θυγατέρα τῆς θὰ πανδρευτεῖ Γραικὸ. Θὰ γνωρίζει, βεβαίως, ὁ κ. Kahl ὅτι αὐτὴ ἡ νοοτροπία παρατηρεῖται καὶ σὲ ἄλλους Ἑλλήνες, ἰδιαίτερος τῶν παλαιότερων γενεῶν.

Καὶ παρακάτω (σ. 154-158) ὁ κ. Kahl ὁμολογεῖ τὴν προσήλωση τῶν βλαχοφῶνων Ἑλλήνων στὴν ἑλληνικὴ ἰδέα γὰ πλείστους λόγους θὰ προσθέταμε συνδεδεμέ-

νους επίσης με την σύνολη ιστορία της Ελλάδος. Δὲν κρύβει ὅμως τὴν ὄχλησὴ του γι' αὐτὸ καὶ στὴν σ. 162 ἐλπίζει (!) ὅτι στὸ μέλλον θὰ ὀμιλοῦμε γιὰ ἑλληνόφωνους βλάχους ἀρνούμενος ὁ κ. Kahl νὰ δεχθῆι τὴν ἀντίδραση τοῦ συνόλου βλαχοφώνου Ἑλληνισμοῦ, μέσω τῶν συσσωματώσεών του, στὴν Ὁδηγία τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης τῆς 15 Ἰουνίου 1999. Θὰ γνωρίζει ὁ κ. Kahl ὅτι τὰ βλάχικα εἶναι ντοπολαλῶν καὶ οὐδέποτε οἱ Βλάχοι δέχθηκαν, καὶ οὔτε κατανοοῦν γραπτὰ τὴν προφορικὴ γλῶσσα τους.

Ὡς ἀνθρωπογεωγράφος ὀφείλει νὰ λαμβάνει ὑπόψη τὴν ἑλληνικὴ συνείδηση τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων, τὴν ὁποία, τελικῶς ὄχι μόνον ὑποτιμᾶ, ἀλλὰ καὶ τὴν κατηγορεῖ γιὰ τὴν ἀμετακίνητη θέση τους στὴν ἑλληνικὴ ἐθνικὴ ἰδέα. Κρίμα γιὰ ἕναν τόσο καλὸν ἐπιστήμονα καὶ ἀριστο γνῶστη τῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποία πεισματικῶς δὲν θέλει νὰ παραδεχθῆι.

Γιὰ τὰ τραγούδια τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων ὁ κ. Kahl διαπιστώνει ὅτι τὰ περισσότερα εἶναι γραμμένα στὴν ἑλληνικὴ καὶ τὰ λιγότερα στὴν βλάχικη. Καὶ φαντάζομαι ὅτι κανεὶς δὲν ἀρνεῖται ὅτι στὴν Ἑλλάδα δὲν ἔπαυσαν νὰ τραγουδοῦνται καὶ στὴν βλάχικη. Εἶναι, ὅμως, ὑπερβολικὸ νὰ γράφει ὅτι οἱ βλαχοφῶνοι Ἑλληνες ἀποφεύγουν νὰ τὰ τραγουδοῦν στὴν διάλεκτό τους, φοβούμενοι μήπως χαρακτηρισθοῦν μειονοτικοὶ (σ. 178). Στὴν Ἑλλάδα, θὰ τὸ γνωρίζει αὐτὸ ὁ κ. Kahl, οἱ ἑλληνικὲς φυλὲς τραγουδοῦν ἐλεύθερα στὸ γλωσσικὸ τους ἰδίωμα, π.χ. οἱ Πόντιοι, οἱ Καραμανλῆδες, πλὴν τῶν ἑλληνικῶν καὶ στὴν τουρκικὴ, ἀκόμη καὶ οἱ σλαβοφῶνοι Ἑλληνες στὴν ἰδικὴ τους διάλεκτο, ἢ οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Ἀνατ. Ρωμυλία καὶ στὴν βουλγαρικὴ. Καὶ ὀρθῶς σημειώνει (σ. 188) ὅτι οἱ χοροὶ τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων εἶναι οἱ συνήθειες ποὺ χορεύουν καὶ οἱ λοιποὶ Ἑλληνες (στὰ τρία, συρτός, ζαγορίσιος κτλ.) μὲ τὴν παρατήρησή του ὅτι οἱ πανελλαδικοὶ χοροὶ εἶναι λιγότερο διαδομένοι στὰ χωριὰ τῆς Πίνδου. Πολὺ φυσικὸ, ἀφοῦ κάθε περιοχὴ στὴν Ἑλλάδα ἔχει τοὺς δικούς της τοπικοὺς χορούς. Θὰ πρόσεξε ὁ κ. Kahl, καὶ τὸ γράφει (σ. 189), ὅτι τὰ περισσότερα βλάχικα τραγούδια ἔχουν στίχους τροχαίους ὀκτασύλλαβους ἄς ἀναζητήσῃ αὐτὴν τὴν μετρικὴ μορφή στὴν ἀρχαιοελληνικὴ παράδοση. Ἦθη καὶ ἔθιμα τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων παραπέμπουν κατευθείαν σὲ ἀρχαιοελληνικά. Πρόσεξε ὁ κ. Kahl ὅτι στὴν Ἑλλάδα, ὅπως ὀρθῶς γράφει (σ. 192), τὸ βλάχικο τραγούδι δὲν ἔγινε λαϊκὸ τραγούδι καὶ ἔμεινε πάντοτε δημοτικὸ εἶδος μουσικῆς, καὶ ἴσως ποτέ, «δὲν θὰ διασκευασθῆι γιὰ κάποιο σκυλαδικὸ βαλκανικὸ μπάρα», ὅπως μπορεῖ νὰ συμβεῖ μὲ κάποιο ρομανο-ἀρμανικὸ δημοτικὸ τραγούδι.

Γιὰ τὸν ἐξισλαμισμὸ τοῦ μογγενίτικου χωριοῦ Νότια τῆς Ἀριδαίας ὁ κ. Kahl ἀφιερώνει ὀλόκληρη ἐνότητα (σσ. 195-225), καὶ κατὰ τὴν ἄποψή μας, ἡ ἔρευνά του εἶναι ἐπιτυχὴς καὶ στὸν βαθμὸ ἔχει ποὺ ἀκολουθήσῃ τοὺς ἐξισλαμισμένους κατοίκους τῆς Νότιας στοὺς νέους τόπους ἐγκαταστάσεώς τους στὴν ἀνατ. (τουρκικὴ) Θράκη καὶ μέρη τῆς δυτ. Τουρκίας. Ὁ γράφων συνήνησε ὀρισμένους ἐξ αὐτῶν σὲ πόλεις καὶ χωριὰ τῆς Καλπαδοκίας, ὑπερήλικες πλὴν, ὅπως στὸ Προκόπι, στὴν Τζαλέλα, στὴν Σινασὸ κ.ἀ. Γιὰ τοὺς Ἀρμάνους τῆς Βουλγαρίας (σσ. 233-263) ὁ κ. Kahl γράφει ὅτι προέκυψε γιὰ βλαχοφώνους Ἑλληνες ποὺ μετανάστευσαν στὴν Βουλγαρία τὸν 18ο αἰ. ἀπὸ τὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Μακεδονία, περὶ τὶς 20.000, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ χωριὰ τοῦ Γράμμου καὶ τῆς ὀρεινῆς γραμμῆς Καλαμπάκας καὶ Μετσόβου. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς πέρασαν ἀργότερα πρὸς τὶς παραθαλάσσιες πεδιάδες τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ ἄλλοι μετανάστευσαν στὴν Ρουμανία ἀφήνοντας τὸν νομαδικὸ τρόπο ζωῆς καὶ περνώντας στὴν μόνιμη ἐγκατάσταση. Ὁ κ. Kahl διαπιστώνει ὅτι οἱ βλαχοφῶνοι τῆς Βουλγαρίας παρέμειναν ἀρχικῶς πιστοὶ στὴν ἐθνικὴ

έλληνική παιδεία ἀλλ' ἀργότερα ἐστράφησαν, κατὰ τὸν ἴδιο, πρὸς τὴν ρουμανικὴ προπαγάνδα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἀναγκαστικῶς, θὰ λέγαμε ἔμεις, λόγω τῶν κακῶν σχέσεων Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. Ὅσοι μάλιστα ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ρουμανία αἰσθάνονται δυσάρεστημένοι, ἰδίως μετὰ τὴν κομμουνιστικὴ μεταβολὴ στὴν Ρουμανία (1945/6). Ὡστόσο, οἱ βλαχόφωνοι Ἕλληνες ποὺ ζοῦσαν στὰ ἑλληνοβουλγαρικὰ σύνορα παρέμειναν πιστοὶ στὸν Ἑλληνισμὸ παρὰ τὶς πιέσεις τῶν Βουλγάρων, Ὁθωμανῶν, Ρουμάνων' πολλοὶ, μάλιστα, ἀπὸ αὐτοὺς, προβλέποντας τὸ μέλλον, ἐγκαταστάθηκαν πρὶν καὶ μετὰ τὴν συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου (1913) στὴν Ἑλλάδα. Καὶ εἶναι ἀλήθεια αὐτὸ ποὺ γράφει ὁ κ. Kahl (σσ. 246-248), ὅτι οἱ πιέσεις τῶν Βουλγάρων τόνωσαν τὸ ἑλληνικὸ φρόνημα τῶν Ἀρμάνων. Κάτι ἀνάλογο συνέβη, ἄλλωστε, καὶ μὲ τοὺς Σαρακατσάνους τῆς Βουλγαρίας, ὅπου, ὅπως καὶ στοὺς βλαχόφωνους Ἕλληνες καὶ ἐκείνους τοὺς λίγους ποὺ ἔμειναν στὴν Βουλγαρία καὶ γιὰ τοὺς πολλοὺς ποὺ ἐπανῆλθαν στὴν Ἑλλάδα (περιοχὲς Σερρών, Δράμας), ὅτι δηλ. ὅλοι τοὺς ἔχουν ἑλληνικὸ φρόνημα καὶ ὑπερηφάνια γιὰ τὴν βλάχικη καταγωγὴ τους. Τὸ ἴδιο, ἐξάπαντος φρόνημα, ἔχουν οἱ Σαρακατσάνοι, οἱ Μικρασιάτες, οἱ Πόντιοι, οἱ Καππαδόκες, οἱ Ἀνατολικοθρακιῶτες, οἱ παλιννοστήσαντες Ἕλληνες ἀπὸ τὴν πρώην Σοβιετικὴ Ἔνωση. Προσωπικῶς, θεωρῶ τραγικὰ ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων ποὺ μετανάστευσαν τὸ 1928 καὶ τὸ 1940 ἀπὸ τὴν Βουλγαρία στὴν Ρουμανία, ὅπου ἀντιμετωπίστηκαν ἀν ὄχι ἐχθρικῶς, ὅπως οἶμαι ἀδιαφόρως ἀπὸ τὶς ρουμανικὲς ἀρχές, ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν κομμουνιστικὴ περίοδο στὴν Ρουμανία, ὅπως εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ διαπιστώσω κατὰ τὰ ταξίδια μου ἐκεῖ ἀπὸ τὸ 1975 ὡς τὸ 1980. Δὲν θὰ συμφωνήσουμε μὲ τὴν γνώμη τοῦ κ. Kahl (σ. 253) ὅτι ὁ ἄρτος Τσίντσαρος στὴν Βουλγαρία καὶ στὴν Σερβία ἔχει λανθάνουσα ἀρνητικὴ σημασία («σφιχτός», «ψωμίραη», «παραδόπιτος»), βλ. ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ βιβλίο τοῦ D. Ρορονιέ, *O Cincărima*, Βελιγράδι 1937, βλ. καὶ τὸ, ἐπίσης, παλαιὸ τοῦ Mil. S. Φιλίρονιέ, *Cincari u Belesu* στο Ζουπί Pregel, Σκόπια, Sv. 5, Μάιος 1936, 173-180. Πρβλ. καὶ τὸν Ἰω. Παπαδριανό, *Οἱ Ἕλληνες πάροικοι τοῦ Σεμλίνου*, Θεσσαλονίκη 1380, τοῦ Μόδη κ.ἄ.

Ὁ Ρορονιέ, βλαχόφωνος ἀπὸ τὸ Κρούσοβο, στὸ αὐτὸ βιβλίο του σ. 18 κ.ἔξ., γράφει ὅτι οἱ Ἀρμάνοι στὶς σερβικὲς χώρες εἶναι ὑπερήφανοι γιὰ τὴν ἑλληνικὴ τους καταγωγὴ καὶ δὲν παύουν νὰ ὀμιλοῦν γιὰ τὸ ἔνδοξο ἑλληνικὸ παρελθὸν καὶ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ὡστόσο ὁ ἴδιος ὁ Ρορονιέ, ἔχοντας μίαν ἀνεξήγητὴ ἀντιπάθεια, πρὸς τοὺς Ἕλληνες, θεωρεῖ τοὺς βλαχόφωνους Ἕλληνες ὡς ἐξελληνισμένους καὶ τοὺς διαχωρίζει ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες σὲ προφανῆ προσηπάθεια νὰ μειώσει τὴν ἑλληνικὴ συμβολὴ στὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ἀνάπτυξη τῶν βαλκανικῶν χωρῶν. Παρόλα αὐτὰ, γράφει ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἔμποροι, μετὰ τὴν δημιουργία τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, ἔστειλαν τὰ παιδιά τους γιὰ σπουδὲς στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ σπουδάσουν σύμφωνα μὲ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση (δ.π., 22). Στὸ Novi Sad ἡ βλαχόφωνη ἑλληνικὴ κοινότητα ὀνομαζόταν *Communitas Hellenica* ἢ *Graeca* (δ.π., 18). Προσθέτομε, ὡσαύτως, τὴν περίπτωση τοῦ χωρίου Arbanas στὴν Βουλγαρία, ὅπου ἀπὸ τὸν 17ο αἰ. εἶχαν ἐγκατασταθεῖ Μοσχοπολίτες ἔμποροι μεταπράτες, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὑπῆρξαν δραστήρια μέλη τῶν ἑλληνικῶν ἐμπορικῶν κομπανιῶν τοῦ Βραζόν καὶ τοῦ Sibiu, στὴν Τρανσυλβανία, ὅπου μετέφεραν τὸ ἑλληνικὸ φρόνημα, ὅπως δεῖξαμε στὸ βιβλίο μας *L'Hellenisme en Transylvanie*, Θεσσαλονίκη 1989 καὶ στὴν ἑλληνικὴ *Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Τρανσυλβανίας*, Θεσσαλονίκη 2004.

Τελικῶς ὁ κ. Kahl ἔγραψε ἓνα πολὺ καλὸ βιβλίο, ποὺ δείχνει ἀναμφιβόλως τὴν βαθιὰ γνώση του γιὰ τοὺς Ἀρμάνους. Θεωρῶ, ὅμως, ὅτι ἀδίκησε καταφόρως τὸν

εαυτόν του στην προσπάθειά του να πείσει, όπως φαίνεται, τουλάχιστον τοὺς βλαχόφωνους "Έλληνες ὅτι ἀποτελοῦν μειονότητα, μολονότι ὅτι σὲ ὅλες τὶς σελίδες τοῦ βιβλίου του παραδέχεται ὅτι οἱ βλαχόφωνοι "Έλληνες ἀπέρριπταν, καὶ ἀπορρίπτουν, μία τέτοια σκέψη. Τὸ ἀπέδειξεν διαχρονικῶς ἡ ἔμμονή τους νὰ δηλώνουν τὸ ἑλληνικὸ φρόνημά τους σὲ πείσμα τῶν ποικίλων προπαγανδῶν, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. καὶ ἔξῃς. Καὶ προκαλεῖ ἀπορία καὶ ὑποψίες γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ποὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Κέντρο Μειονοτικῶν Ὁμάδων. Ἔτσι εἶναι δικαιολογημένη ἡ ἀντίδραση βλαχοφώνου "Έλληνος δημάρχου ἀρμανικῆς κοινότητος (ὑποθέτω ὅτι εἶναι ὁ κ. Ν. Μέρτζος, τότε Κοινοτάρχης Νυμφαίου) σὲ σχετικὴ, συνομιλία τοῦ κ. Καὶ μαζί του, ὅπου αὐτὸς εἶπε πῶς τολμοῦν κάποιοι νὰ μᾶς βγάλουν μειονότητα στὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ ἐμεῖς κάναμε τὴν Ἑλλάδα!, τοῦ παρατήρησε ὁ βλαχόφωνος αὐτὸς "Έλληνας Κοινοτάρχης, ὅπως τὸ 2001 καὶ οἱ τριάντα ἕνας βλαχόφωνοι "Έλληνες δήμαρχοι καὶ Κοινοτάρχες ἀπαντώντας σὲ ἔκθεση τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν γιὰ τὴν κατάσταση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων στὴν Ἑλλάδα.

Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Ο Άγιος Νήφων Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1508-2008). Τόμος Επετειακός ἐπὶ τῆ συμπληρώσει πεντακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τῆς Κοιμήσεως αὐτοῦ, Άγιος Ὁρος 2008, σελ. 494, εἰκόνες ἐντὸς τοῦ κεμενοῦ.

Ο παρῶν τιμητικὸς ἐπετειακὸς τόμος ἐκδόθηκε τὸ 2008 ἀπὸ τὴν Ἱερά Βασιλικὴ Πατριαρχικὴ καὶ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ Διονυσίου με τὴ συμπλήρωση πεντακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τὴν Κοίμηση τοῦ αἰγίου Νήφωνα, Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως (†1508). Ἀποτελεῖ μίᾳ ἐργῶδη προσπάθεια, καρπὸ συνεργασίας μελῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας καὶ τῆς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητος. Ἐκαστος ἐξ αὐτῶν ἀναλόγως τῆς εἰδίκευσῆς τοῦ ἐπιχειρεῖ νὰ φωτίσει πτυχῆς τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς βιωτῆς ἐνός ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους προκαθημένους τῆς Μητροῦς Ἐκκλησίας στὴ μακραιώνη καὶ πολυτάραχη ἱστορία τῆς. Σύμφωνα με τὴν ἀφιέρωση ὁ ὀσιολογώτατος ἅγιος Καθηγούμενος Πέτρος καὶ ἡ ἀδελφότητα τῆς μονῆς Διονυσίου ἀφιερῶνουν τὸ πόνημα ὡς δῶρον *ευχαριστίας* στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχῃ Βαρθολομαίῳ καὶ σὲ ὅλους τοὺς προγενέστερους αὐτοῦ Πατριάρχες.

Μετὰ ἀπὸ τὴν Πατριαρχικὴ εὐλογία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχῃ κ.κ. Βαρθολομαίου (σ. 11) καὶ τὸ Πατριαρχικὸ σιγιλλιῶδες γράμμα (σσ. 13-15) ἀκολουθεῖ ὁ Πρόλογος τοῦ Καθηγούμενου τῆς Μονῆς με *ευχαριστίες* πρὸς ὅλους ὅσοι συνέβαλαν στὴν ὀλοκλήρωση τοῦ τόμου ἀλλὰ καὶ με παράθεση τῶν λόγων γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ μονὴ αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ πραγματοποιήσει τὴν παρούσα ἐκδοση. Ἀκολουθεῖ ἕνα σύντομο εὐλῆπτο, εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα (σσ. 21-23) στο ὁποῖο παρυσιάζεται ἐν ὀλίγοις ἡ προσφορὰ τοῦ τιμωμένου Ἱεράρχῃ στὴν Ὁρθοδοξία καὶ στο Γένος. Τὸ σημεῖωμα κλείνει με ἕνα συνοπτικὸ ἀλλὰ μεστό καὶ κατατοπιστικὸ διάγραμμα τῶν περιεχομένων τοῦ τόμου.

Ἡ μελέτη καλύπτει τέσσερις θεματικῆς ἐνότητες οἱ ὁποῖες ἐπιγράφονται ὡς ἐξῆς *Πορεία ἀσκήσεως, τελειώσεως καὶ ἀγῶνων ὀρθοδόξου μαρτυρίας* (σσ. 26-181),